

УДК 902.2

FROM THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL CONGRESSES IN UKRAINE

ІЗ ІСТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДІВ В УКРАЇНІ

Ренуак Р.С. / Пеняк П.С.

c. hist. s., as. prof. / канд. істор. наук, ст. наук. співроб.

ORCID 0000-0002-9168-4123

*Ivan Krypiakevich Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine,
Uzhhorod, Universytetska 21, 88000**Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ужгород, Університетська 21, 88000*

Анотація. У статті розглядається історія проведення археологічних з'їздів на території сучасної України. Підкреслено, що основна мета їх організації - це збір та систематизація артефактів давніх епох, ознайомлення громадськості з археологічними розкопками на тій чи іншій території. Стверджується, що ініціатива в їх проведенні належала Московському археологічному товариству та його керівнику Олексію Уварову. Звертається увага на окремі організаційні моменти проведення з'їздів, їх тривалість, видання збірників за результатами роботи того чи іншого з'їзду, склад учасників (вітчизняних й іноземних), проведення археологічних виставок і розкопок.

Ключові слова: археологічний з'їзд, Україна, організаційний комітет, науковий збірник, учасник з'їзду (делегат)

Вступ.

У другій половині XIX - на початку XX ст. неабияке значення для відтворення історичних процесів давноминулих епох мало проведення археологічних з'їздів. Вони почали скликатися з 1869 року за ініціативою Московського археологічного товариства та його засновника, члена-кореспондента Петербурзької академії наук графа Олексія Уварова (1825 – 1884). Ним же було і чітко окреслено завдання з'їздів: «...знищити байдужість громадськості до старожитностей, підняти на місцях інтерес до писемних і речових пам'яток, зблизити і об'єднати всіх, хто цікавиться старожитностями, підняти питання про необхідність створення археологічних кафедр при учбових закладах для підготовки кадрів» [6, с. 14].

Основний текст.

На першому з'їзді в Москві (1869) було прийнято рішення про скликання таких форумів один раз на три роки по чергово в різних містах. У тематиці зібрань

мали переважати доповіді і повідомлення, що безпосередньо пов'язані з історією та археологією того регіону, де відбувався з'їзд. Це, без усякого сумніву, піднімало інтерес до археологічних пам'яток на регіональному рівні, виступало каталізатором подальшої дослідницько-пошукової роботи. Всього за період з 1869 по 1911 роки відбулося 15 з'їздів, в тому числі, і в Україні. За результатами кожного з'їзду видавалися матеріали, а всього видавничий світ побачили 47 томів праць учасників з'їздів. Зважаючи на те, що українські терени були одними з найбагатших за кількістю артефактів давніх епох, тут відбулося шість з'їздів: двічі в Києві (III – 1874 рік, XI - 1899 рік), Одесі (VI – 1884 рік), Харкові (XII - 1902), Катеринославі (нині Дніпро) (XIII – 1905), Чернігові (XIV – 1908 рік) [7, с. 14].

Напередодні проведення кожного з'їзду створювався організаційний комітет (за матеріалами з'їздів він носив назву попередній), який визначав коло проблем, які повинні бути розглянуті. Перелік питань розсилався установам, вченим товариствам, окремим науковцям із запрошенням прийняти участь у роботі зібрання. Як правило, за тиждень до відкриття створювалася Рада з'їзду, до якої входили члени організаційного комітету, а також делегати від тих установ, чиї представники були відсутні в оргкомітеті.

З'їзди в середньому тривали більше двох тижнів (тут напрошується порівняння із термінами проведення сучасних конференцій), а почесним головою завжди обирався хтось із представників царської династії. Серед учасників того чи іншого з'їзду можна виокремити ряд категорій: по-перше, ті, хто прибув на зібрання; по-друге, особи, які отримали від оргкомітету чи Ради з'їзду запрошення для участі в ньому; по-третє, делегати, які подали попередню заявку на участь у його роботі, а також ті, хто підготував науковий реферат.

До початку роботи того або іншого з'їзду видавалися наукові збірники. Так, наприклад, до III з'їзду в Києві в 1874 році під редакцією В. Антоновича і Ф. Терновського побачив видавничий світ «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей», в якому було опубліковано відомості про наявні на той час старожитності Середнього Подніпров'я від кам'яного віку до

середньовіччя. До відкриття XI з'їзду в Києві в 1899 році знаний український історик, археолог, етнограф В. Антонович склав археологічну карту Волинської губернії, в якій повідомив про 15347 курганів (674 з них розкопано), 348 городищ різних епох [3, с. 24]. До речі, В. Антонович був одним із найбільш активних учасників з'їздів. Лише на дванадцяти зібраннях, що відбулися до з'їзду 1905 року в Катеринославі він виступив більше тридцяти разів. Ці доповіді стосувалися різних сфер давноминулих епох українських теренів. Серед них, наприклад, «О курганах в Юго-Западном крае», « О типах погребений в курганах Юго-Западного края», «О погребальных обычаях древлян и тиверцев » [1, с. 43 – 49; 2, с. 125]. За ініціативою В. Антоновича були підготовлені та видані археологічні мапи Херсонської (В. Ястребов, 1899), Харківської (Д. Багалій, 1902) та Подільської (Ю. Сіцинський, 1909) губерній.

На кожному зібранні левову частку учасників складала українські делегати. Так, на III з'їзді із 204 учасників 126 були вихідцями з України. Західну Україну представляли, наприклад, Е. Калужняцький, Д. Нижинецький, В. Площанський зі Львова, М. Коморошан з Чернівців, Я. Волошинський з Рівного. З доповіддю «Историко-этнографический очерк Галичины и Угорской Руси» на з'їзді виступив і учасник «Руської трійці» Я. Головацький, в якій, зокрема, висловив думку про автохтонність слов'янського населення Закарпаття і входження краю до складу Київської держави за часів правління Володимира Святославовича [4, с. 1 - 7]. На I з'їзді (Москва, 1869) Я. Головацький, намагаючись привернути увагу наукових кіл та громадськості до проведення широких археологічних досліджень на теренах Західної України, передав для публікації в матеріалах з'їзду доповідь «Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галиции и в Буковине». Головний лейтмотив доповіді - це те, що територія Карпатського підгір'я з давніх давен заселялася слов'янськими племенами, артефакти яких потребують поглибленого вивчення.

Серед учасників з'їздів завжди були й іноземні вчені-історики, археологи, нумізмати, мистецтвознавці. Переважна більшість з них представляли слов'янські країни. У 1988 році побачило видавничий світ монографічне

дослідження польської вченої М. Бломбергової, в якій окремий розділ було присвячено участі поляків в археологічних з'їздах [8]. Учасні чеських і словацьких учених присвятив ряд робіт автор цієї статті [9, с. 228 – 231; 10, с. 86 - 89]. Серед них були, наприклад, Й. Ванкель, К. Кадлец, М. Колар, Й. Піч, Й. Гавелка, всесвітньовідомий славіст Л. Нідерле та інші. Як нам вдалося встановити, XI з'їзд у Києві (1899 рік) був останнім, в якому взяли участь представники слов'янських країн. Однак відповіді на питання, чому це сталося, досить складно. Вірогідно, сюди могли втрутитися певні політичні колізії, зокрема, формування двох військово-політичних блоків - Троїстого союзу і Антанти та розв'язання Першої світової війни.

На кожному з'їзді засідання відбувалися у пленарному і секційному режимах. На пленарних заслуховувалися доповіді, що стосувалися загальних проблем дослідження старожитностей різних епох. Так, на пленарному засіданні III з'їзду виступили відомі археологи Д. Самоквасов і В. Антонович з доповіддю «Інструкція для проведення розкопок курганів», в якій наголошувалося, що «... кожний курган повинен бути описаний, зміряний, необхідно вести щоденник, всі окремі кургани і два чи три з групи досліджених повинні розкопуватися пошаровим зняттям ґрунту, починаючи з вершини до основи» [5, с. 17 – 18]. Цей документ, безперечно, не втратив своєї актуальності і в наш час.

Секційні засідання відбувалися за декількома напрямками, а кількість секцій в середньому складала шість-сім. Найбільш поширеними були секції первісних старожитностей, історичної географії і етнографії України, Росії, Польщі, Чехії, Сербії, суспільний і домашній побут слов'янських народів, церковний побут, українські пам'ятки мистецтва і живопису, класичні, візантійські і західно-європейські старожитності. Як бачимо, перелік напрямків роботи секцій виходив далеко за рамки археології як науки. Будь-який учасник з'їзду міг за бажанням взяти участь у роботі однієї або декількох секцій. Дозволялися як усні, так і письмові повідомлення з регламентом в середньому не більше 30 хвилин, робочою мовою була російська. Іноземні учасники виступали на рідній мові, для цього проводилися спеціальні засідання.

Як правило, для учасників і гостей з'їздів улаштовувалися археологічні виставки. Наприклад, в основу виставки на III з'їзді було покладено колекції музею старожитностей університету св. Володимира в Києві, яка складалася з двох частин: перша торкалася загальнослов'янської проблематики (первісні старожитності, пам'ятки від прийняття християнства до початку XII ст.); друга була присвячена історії князівської доби (пам'ятки з кінця XIV ст. до вступу на престол династії Романових, старожитності Київської землі). Для учасників XI з'їзду відомим українським археологом, чехом за походженням В. Хвойкою було влаштовано екскурсію до передмістя Києва - Китаєво, де знаходився курганний могильник князівської доби. Аналогічні виставки, що були присвячені проведенню з'їздів, відбулися в Одесі (1884), Харкові (1902), Катеринославі (1908).

Не можна не згадати й ще про одну важливу особливість, яка була притаманна роботі кожного з'їзду, а сам: перед їх скликанням здійснювалися масштабні археологічні дослідження у тій місцевості, де проходило зібрання. Наприклад, до і під час проведення III з'їзду було проведено розкопки між селом Гатним і урочищем Теремки (нині це один із житлових масивів столиці України). Тут розкопувалося п'ять курганів з метою вивчення поховального обряду місцевого населення князівської доби Середнього Подніпров'я. Археологічному вивченню було піддано також храм святих Бориса і Гліба у Вишгороді. За дорученням оргкомітету XI з'їзду В. Антонович протягом літнього періоду 1897 і 1898 років досліджував обряд поховання давнього населення Волині. Вчений провів розкопки на чотирьох некрополях біля сіл Суража і Брикова Кременецького повіту, а також Рикані і Красного Дубенського повіту (всього було вивчено 43 кургани) [3, с. 27].

За результатами роботи того чи іншого з'їзду видавалися матеріали у двох-трьох томах, для чого спеціально створювався редакційний комітет. До них, наприклад, крім доповідей, включалися протоколи засідань оргкомітету, інструкції по збиранню археологічних, історичних, етнографічних,

мистецтвознавчих артефактів. Наприклад, на III з'їзді такий комітет очолив професор Київського університету ім. св. Володимира С. Модестов.

Висновки.

На завершення нашої короткої розповіді підкреслимо, що проведення археологічних з'їздів, поза всяким сумнівом, сприяло становленню археологічної науки в Україні, розповсюдженню інтересу до старожитностей давноминулих епох серед широких верств громадянського суспільства. У наш час їх роль успішно перебрали на себе конференції Інституту археології НАН України (м. Київ), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, окремих закладів вищої освіти України.

Література:

1. Антонович В. О курганах в Юго-Западном крае. *Труды II Археологического съезда*. СПб., 1881. Вып. II. С. 43 – 49.
2. Антонович В. О типах погребения в курганах Юго-Западного края. *Труды IV Археологического съезда*. Казань, 1884. С. 78 - 125.
3. Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии. Москва, 1900. 232 с.
4. Головацкий Я. Историко-этнографический очерк Галичины и Угорской Руси. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1875. № 6. С. 1 – 17.
5. Труды III Археологического съезда. Киев, 1875. Т. I. С. 1 – 327 с.
6. Уварова П.С. Обзор деятельности двенадцати первых археологических съездов. *Труды XII Археологического съезда в Харькове*. Москва, 1905. С. 14 - 98.
7. Формозов А.А. Очерки по истории русской археологии. Москва: Наука, 1961. 164 с.
8. Blombergowa M. Polscy członkowie rosyjskich towarzystw archeologicznych (1839 – 1914). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1998. 223 s.
9. Penyak P. Čeští účastníci archeologického deni v Rusku. *Časopis společnosti přátel starozitnosti*. 1998. № 4. Ročník 106. S. 228 – 231.

10. Penyak P. Češti účastníci archeologickego deni v Rusku a na Ukraine. *Нау чесько-русинський календар 2001*. Ужгород, 1999. С. 86 – 89.

Abstract. *Some aspects of activity of Archaeological congresses, which were founded by Archaeological society in Moscow and its head count Uwarow are analyzed at the article. Short characteristic of all 15 archaeological congresses is given. General problems to which the congresses were dedicated are shown. Special attention is paid to congresses, which were organized on the territory of Ukraine, particularly in Kyiv (1874, 1899), Odessa (1884), Kharkiv (1902), Katerynoslav (1905), Chernyiv (1908). Great importance of congresses for development of archaeological science is emphasized.*

Key words: *archaeological congress, Ukraine, organizing committee, scientific collection, congress participant.*

Статтю надіслано: 26.07. 2025

© Пеняк П.С.